

**HAMUR İLÇESİ'NİN TARIM VE HAYVANCILIK YAPISI İLE
PLANLAMASINA DAİR ÖNERİLER**
(Proposals Relating To Planning And Structure Of Agriculture And
Stock - Breeding In The Country Of Hamur)

*Yrd. Doç. Dr. Faruk KAYA**

ÖZET:

Hamur ilçesi 898 km² yüzölçüme sahip olup, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat Bölümünde (Murat ırmağı havzasının başlangıç alanında) ve Ağrı ili sınırları içinde yer alır. Büyük bir bölümü dağlık ve tepelik alanlardan oluşan İlçe toplam yüzölçümünün ancak %20.4'ünü oluşturan tarım arazileri daha çok Ağrı ovasının devamı olan ilçenin kuzey ve doğu kesimlerinde yer alır. Tahıl ve yem bitkileri en fazla ekimi yapılan ürünlerdir. İlçe arazisinin yaklaşık olarak % 76,2 lik kısmını oluşturan çayır, mera ve yayla alanları ise genellikle güney ve batıdan ilçeyi kuşatan dağlık alanlar üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle hayvancılık ilçe nüfusunun en önemli gelir kaynağıdır.

Hamur ilçesindeki tarımsal faaliyetlerin karakteri, büyük ölçüde doğal çevre özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Başta iklim, yeryüzü şekilleri ve su kaynakları olmak üzere tarıma imkân veren faktörler, aynı zamanda tarımın esas niteliğini hazırlayan ve onun ana karakterini belirleyen temel nedenler olarak görülür. Hamur ilçesi, temel ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayanan, geçim kaynaklarının çok sınırlı oluşu nedeniyle sürekli olarak göç veren, potansiyel kaynakları çeşitli ve zengin olmasına rağmen yeterince değerlendirilmemiş, sosyo- kültürel ve sosyo- ekonomik sorunlarına çözüm bekleyen ve kalkınması için sürdürülebilir tarım ve hayvancılık kalkınma planlarına ihtiyaç duyulan, ülkemizin geri kalmış yörelerinden biridir.

***Anahtar Kelimeler:** Hamur ilçesi, Tarımsal Yapı, Hayvancılık, Tarımsal Planlama*

ABSTRACT

The country of Hamur with its 898 km² superficies is located in Ağrı at the beginning area of Murat River- basin in the eastern part of East Anatolian Region. Its lands of agriculture which is constituted just 20,4 % of total superficies of the country which is also a part of the plateau of Ağrı, plants of cereals and fodder are the products which are mostly cultivated. The area of Meadow, posture and tableland, which consist of approximately 76,2 % of the

* Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, AĞRI.
fkaya1969@yahoo.com

area of the country, are generally located in the mountainous area surrounding in the western part of the country. For this reason stockbreeding is the essential source of livelihood.

The characteristics of agricultural activities at the searching field arise depending upon mostly features of natural environment. The factors such as climate first, shapes of surface, sources of water, which enable Ağrı culture at the sometime, are thought to be basic reasons of preparing the essential quality of agriculture. The country of Hamur which sends emigration, which hasn't been evaluated enough in spite of having varieties of potential sources, which is waiting for the solution of sociocultural and socioeconomic problems, which needs plans for stock breeding and long lasting agriculture, is one of undeveloped environs of our country.

Key Words: *The Country of Hamur, Agricultural Structure, Stock-Breeding, The Agricultural Planning.*

GİRİŞ.

Bu çalışmada ülkemizin doğusunda, Yukarı Murat bölümünde bulunan Hamur ilçesinin tarım ve hayvancılık yapısı ile planlamasına yönelik bir uygulama yapılacaktır. Bu bağlamda Hamur ilçesinin doğal ve beşeri özellikleri dikkate alınarak, diğer disiplinlerden farklı olarak, coğrafyanın kendi metotları olan dağılışı, nedensellik, ilişki kurma ve kıyaslama prensiplerine bağlı kalınarak bölgesel bir araştırma yapılmıştır.

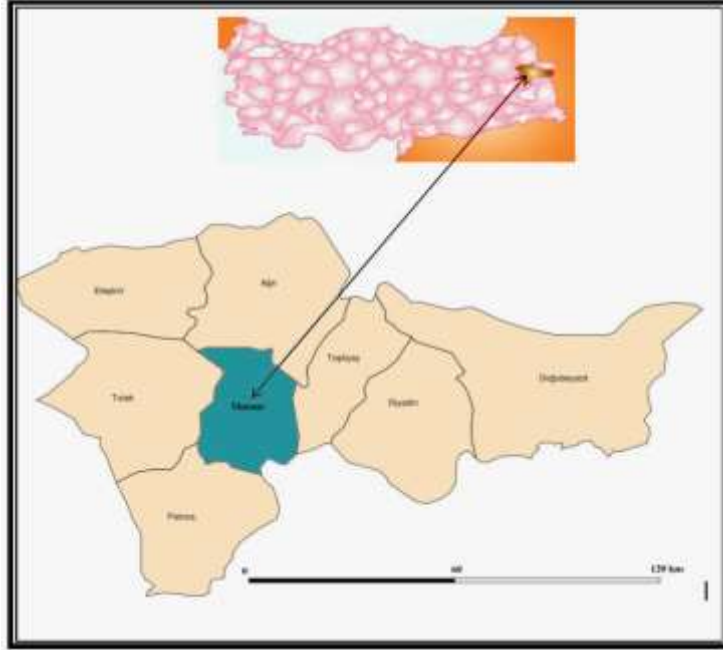
Hamur ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesinin, Yukarı Murat Bölümünde, Ağrı ovasının güneyi ile Aladağ silsilesi arasında uzanan bir depresyon alanı üzerinde yer alır. Ağrı –Van karayolu üzerinde yer alan ilçe merkezinin denizden yüksekliği 1650 m olup il merkezine olan uzaklığı ise 12 km' dir (Harita-1).

Ağrı iline bağlı olan Hamur ilçesinin yüzölçümü 898 km² olup, 2000 yılı nüfus sayımına göre ilçede 22 052 kişi yaşamaktadır. İlçe morfolojik bakımdan, kuzeyde Ağrı Ovası'nın devamı üzerinde Murat Nehri'nin de içinden aktığı bir depresyondan ve bunu güneyden ve batıdan sınırlayan oldukça yüksek plato ve dağlardan ibarettir. Doğu Anadolu Bölgesi genelinde olduğu gibi, Hamur ilçesinde yaşayan kırsal nüfusun temel ekonomik faaliyetlerini de hayvancılık ve ekip – biçme şeklindeki tarım faaliyetleri oluşturmaktadır.

Genel olarak insanların toprağı işleyerek tarımsal ürün yetiştirmesini ve hayvancılık faaliyetlerini kapsayan tarım için, doğal

HAMUR İLÇESİ'NİN TARIM VE HAYVANCILIK YAPISI İLE PLANLAMASINA DAİR ÖNERİLER

çevre ile olan ilişkiler daima temel olmuştur. Ancak beşeri koşulların ağırlığı son yüzyılda, yeni metot ve yöntemlerin gelişmesiyle artış göstermiştir. Bu nedenle bir alandaki yer şekilleri, toprak, iklim, su gibi fiziki coğrafya faktörlerinin belirlenmesi, bu özelliklere sahip alanda yetiştirilebilecek tarım ürünlerinin veya ekonomik aktivitenin tespit edilmesi, belirlenen ekonomik aktivitenin hangi yöntem ve tekniklerle yapılacağına karar verilmesi anlamına gelen tarımsal planlamanın yapılması önem kazanmıştır. Bu planlamada verimlilik, kalite, maliyet, süreklilik ve pazar gibi kriterlere dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca planlama ile verimlilik ve kalitenin artırılması, maliyetin düşürülmesi, üretimde sürekliliğin sağlanması ve pazara ulaştırılması gibi hususlar da ele alınmaktadır (Karakuyu, Özçağlar, 2005:2).

Harita 1: Hamur İlçesi'nin Lokasyon Haritası

Türkiye bir tarım ülkesi olmasına rağmen, tarımsal üretimi fazla değildir (Özey, 2002;82). Ülkemiz dünya ülkeleri arasında tarımsal üretimi kendine yetebilen birkaç ülke arasında yer almakla birlikte, nüfus artışına paralel olarak tarım ürünlerine olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Ancak mevcut arazi varlığımız artmadığı gibi amaç dışı ve yanlış

kullanımlar sonucu her geçen gün plansız şekilde azalmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunun çözümünde mevcut tarım arazilerinin korunup, niteliklerine göre, bilimsel esaslara uygun planlı bir şekilde kullanım sağlanmasının önemli yeri vardır. Bu tür planlama ile çevresel sorunların giderilmesi yanında, birim alandan elde edilen üretim artışı sağlanacak, artan nüfusun beslenme ihtiyacı karşılanabilecek ve toplum katmanlarındaki gelir dengesizliği telafi edilebilecektir. Bu çalışmadaki asıl amaç ülkenin tarımsal kalkınmasında ilçe bazında tarımsal potansiyel belirleme ve ortaya çıkan duruma göre planlama yapmaktır.

Hamur ilçesi, hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin birlikte yapıldığı yerleşmelerden biridir. İlçe içerisinde ekonomik faaliyet sahası, yer şekilleriyle ilişkili bir şekilde farklılık göstermektedir. İlçedeki tarım ve hayvancılık faaliyetleri genelde geleneksel yöntemlerle yapıldığı için yüksek gelir elde edilebilen ticari bir faaliyet haline dönüşmemektedir. Bu nedenle bu makalede tarıma elverişli alanlar üzerinde yeniden tarımsal bir planlamanın yapılması gerektiği, tarım ve hayvancılığın ne gibi sorunlarla karşı karşıya olduğu tespit edilmiş, coğrafyanın ilkeleri dikkate alınarak sentez yapıp bazı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

I. TARIM VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİNİN DOĞAL ÇEVRE FAKTÖRLERİ İLE İLİŞKİSİ

I.1. Jeomorfolojik Evrim

Hamur ilçesi ve çevresinin jeolojik evriminde özet olarak dört dönemden söz edilebilir. Bölgenin en yaşlı birimlerini muhtemelen paleozoik yaşlı kaya toplulukları oluşturmaktadır. Hamur ve yakın çevresinde ikinci tektonik dönemi oluşturan Kretase'de, ofiyolitli melanj oluşmuştur. Metamorfitlerin üstünde tektonik olarak yer alan, bazik ve ultrabazik kayaları da kapsayan kumtaşı, kireçtaşı, tuf ve kireçtaşı bloklarından meydana gelmiştir (Şahintürk, Şaroğlu, Çaptuğ, Temel, 1997; 20).

Hamur ilçesi güneyde volkanitlerden, kuzeybatıda ise sedimanter kayaçlardan oluşmuş yüksek dağlarla sınırlanmıştır. Bu iki kütle arasında kalan depresyon ise, Neojen tortuları ile dolmuştur. Güneydeki dağlık alanı oluşturan Aladağ'ın genel olarak Neojen yaşlı volkanik bir temel üzerinde yükseldiği (Arınç, 2005;32) söylenebilir. Volkanitlerin başlıcalarını andezitler, andezit tüfleri ve andezitik aglomeralar teşkil

eder. Kuzeybatıdaki dağlık kütle ise Kretase flişlerinden (kıltaşı, silttaşı, kumtaşı ve konglomeralar), ayrıca bunların üzerine diskordant olarak Eosen kalkerlerinden oluşmuştur. Bu dağların doğusunda ise Pliyosen-Alt Kuvaterner yaşlı, dar bir alana yayılmış olan bazaltlar, diğer formasyonları örtmektedir(Ardos, 1995;11).

Çalışma alanı yükselti ve topografya şartları bakımından iki bölümden oluşan havza karakteri taşımaktadır. Sahanın merkezi kısmındaki havza tabanı ve bundan eşiklerle ayrılan küçük depresyonlar ile yüksek platolar doğu-batı yönünde sıralanmışlardır. Bunların etrafında ise, havza tabanını kuşatan yüksek dağlar ve tepelik alanlar aynı doğrultuda uzanmaktadır.

İnceleme sahasının güneyinde yer alan Aladağ, kuzeyde doğu – batı doğrultusunda uzanan Ağrı Ovası'na paralel bir sıradağı görünümündedir. Sahanın orta kesiminde yer alan Kandil Dağı (2876m) ile güneyinde uzanan Aladağ'ın kuzey kesimi üzerinde; Koçbaşı tepe (3510 m), Kandil tepe (3044 m) ve Bozdağ tepe (2838 m) bulunmaktadır. Tepelik alanlar, yüksek kesimlerle havza tabanı arasında bir kademe oluşturur. Burada tepelerle birlikte, akarsularla derin yarılmış vadiler, sırtlar ve belirgin diklikler dikkati çeker. Söz konusu dağlar üzerinde yer alan diğer tepelerin de, ana morfolojik özellikleri sırtlarla yamaçlardan meydana gelmiştir. Aladağ'ın yüksek kesimleri büyük ölçüde yaylacılık faaliyetlerine sahne olan bir bölgedir (Harita-2).

Sahada yer alan yüksek dağların yanı sıra bu dağların arasında yer alan ve zaman zaman dağlarla birlikte, bir sıra dağ özelliği gösteren yüksek tepelik alanlar genellikle Neojen formasyonları üzerinde bulunurlar. Bu tepeler üzerinde yaygın olan kayaç türü kil, kum, çakıl ve volkanitlerdir. Yöredeki tepelik alanların ortak özellikleri, dağları derin bir şekilde parçalayan vadi yamaçlarının gerisinde büyük kolların yukarı kesimlerine kadar ulaşırlar. Bu akarsuların az güçlü kolları tarafından yapılan aşındırmaların sınırlı kalması nedeniyle, tepeler birçok yerde vadilerle kuşatılmıştır. Tepelerin büyük bir kısmı dereler ve erozyon yarınlarının etkisinde kalmıştır.

Hamur ilçesinin suları hemen güneydeki Aladağ ve Tendürek dağlarından doğan Murat Nehri tarafından boşaltılır. Murat Nehri Hamur ilçesinin güneyinde bulunan Aladağ ile güneydoğusundaki Muratbaşı (Koçbaşı tepe) dağının (3510 m.) yamaçlarından kaynaklanan suların

birleşmesiyle oluşur. Murat Nehri, Diyadin kasabasından sonra batıya doğru akarak Taşlıçay civarından geçer, Ağrı kenti yakınlarında Eleşkirt ovasından gelen suları da alarak güneybatıya yönelir(Tuncel,1994;32). Ağrı'ya kadar birçok yan kollar ile batıdan gelen Güzeldere (Şeryan) çayını alarak büyür ve Ağrı kenti güneyinde kuzeydoğu-güneybatı istikametini alarak, Hamur boğazına girer. Malazgirt ve Bulanık yakınlarından geçerek Muş Ovası'na dahil olur (İzbirak, 1996;187).

Harita 2: Hamur İlçesi ve Çevresinin Topografya Haritası

Hamur ilçe merkezinin kuzeyinde derin bir vadide akan Murat Nehri'nin, ilçe merkezinin hemen kuzeybatısındaki Hamur boğazında tabana biraz daha gömülmesi, sulamayı imkansız hale getirir (Yücel-1987;146). Öte yandan Murat Nehri'nin kaide seviyesinde oluşan alçalmaların geriye doğru aşınma dalgası ile ova sathına intikal etmesi ova yüzeyinin özellikle Murat Nehri tarafından yarıлмаğa başlamasına ve boşalmasına sebep olmuştur (Atalay,1983;70). Günümüzde yüksek sahalardan sellerle taşınan çeşitli boyuttaki materyaller, yer yer dağların eteklerinde ve ova yüzeyinde yığılarak, yeni birikinti konilerini oluştururken, Murat Nehrine ulaşan materyallerden bilhassa kil, mil ve

nadiren de kumlar nehir tarafından havza dışına taşınmaktadır (Fotoğraf 1-2).

Fotoğraf 1-2: *Murat Nehri ve Hamur İlçe Merkezi Kuzeyinde Murat Nehri Tarafından Oluşturulmuş (Boğaz 'dan) Bir Görünüm*

Murat Nehri inceleme alanı içinden Gelutan, Karapir, Mandelik, Tükenmez ve Hıdırdoduk derelerini alır. Murat Nehri saha içerisindeki vadisinde menderesler çizerek genişlettiği tabanında yer yer taraça yüzeyleri meydana getirmiştir. Bu vadinin genişliği yer yer birkaç on m.yi bulmaktadır. Ancak Murat Nehri vadisine kuzey ve güneyden katılan derelerin vadileri zaman zaman geniş tabanlı bir özellik göstermelerine rağmen uzunlukları fazla değildir.

Yeraltı sularının büyük ölçüde yörenin jeolojik formasyonları ile çok yakından ilgili olduğu söylenebilir. Genel olarak yüzeyden yeraltına doğru çatlaklar, boşluklar ve gözenekler vasıtasıyla sızan sular, geçirgen özellikteki jeolojik formasyonlar içerisinde depo edilirler(Özçağlar, 1988;93). Jeolojik formasyonlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çalışma alanında yeraltı suyu bakımından en zengin üniteyi Kuvaterner yaşlı alüvyal çökeller ile Pliyosen'e ait kumlu ve çakıllı sahalardan oluşur. Ayrıca Miyosene ait tuf ve aglomeratlar da yeraltı suyu ihtiva etmektedirler. Fakat su kalitesi düşük olup, sulama suyu niteliğinde değildir.

I.2.İklim Özellikleri

İnceleme alanının topoğrafik özellikleri yanında, iklim şartları da tarımsal faaliyetlerin yapısını etkilemiş ve ticari ürünlerin yetiştirilmesini bir kısım sebzeler hariç, büyük ölçüde önlemiştir. Nitekim, yükseltiye bağlı olarak sıcaklığın düşmesi ve özellikle bitkilerin çimlenme döneminde don olaylarının görülmesi, tarım ürünlerinin çeşitliliğini sınırlandırmıştır. Hamur ilçesinde kış ayları ile birlikte Kasım, Mart ve Nisan ayları tarımda faaliyet dışı devre olarak belirir. Çünkü özellikle kış mevsiminde minimum sıcaklık değerleri -45.6°C ye kadar düşebilmektedir. Mayıs ayı ortalarından Ekim ayı başlarına kadar olan devre ise yörede tarımsal faaliyetler bakımından faal devreyi oluşturur. Bununla birlikte Mayıs ve Eylül aylarında seyrek de olsa don olayları görülebilmektedir.

Hamur ilçesi ve çevresinde yağışlı aylar, Nisan ve Mayıs aylarıdır. Mayıs ayının ortaları aynı zamanda çeşitli ürünlerin ekildiği devredir. Bununla birlikte ilkbahar donlarının geç son bulması, sonbahar donlarının çok erken başlaması, Mayıs ve Haziran aylarının bazı yıllar normalden fazla yağışlı geçmesi, yörede tarım yapılmasına önemli ölçüde güçlükler çıkarmaktadır. Bu durum sahada zaten kısa olan (yaklaşık 5 ay) vejetasyon süresini daha da azaltmakta ve tarımsal üretimde yıldan yıla büyük azalıp çoğalmaların görülmesine neden olmaktadır.

İlçede sıcaklık ve diğer iklim elemanlarının, yükseltiye bağlı olarak tarımsal faaliyetler üzerinde önemli etkilerde bulunduğu dikkati çeker. Nitekim depresyon tabanında buğday, yem bitkileri ve çeşitli sebzelerin tarımı yapılabildiği gibi, tarım topraklarının sınırlı, su kaynaklarının yetersiz ve iklim şartlarının tarıma pek uygun olmadığı dağlık alanlarda yer yer 2000–2200 m.lere kadar geçim tipi olarak kuru tarım yapılabilmektedir. Genellikle kom ve mezraa yerleşmelerinin bulunduğu bu alanlarda, yükseltiye bağlı olarak sıcaklığın düşmesi ve yağış değerlerinin artması, bu sahalarda çayır ve otlak alanlarının önem kazanmasını sağlamıştır. Söz konusu yüksek konumlarda, belirtilen faktörlerin tarım faaliyetlerini sınırlandırması sonucu, özellikle Alpin çayırlar katına dayanan ve vejetasyon süresine bağlı olmayan, hayvancılık faaliyetlerinin geliştiği görülmektedir.

Hamur ilçesinde, özellikle tarımsal faaliyetlerin en yoğun ve yükseltinin 1900 m.den az olduğu alçak kesimlerinde, en az 2–3 ay kurak

devre söz konusudur. Bu süre içinde kültür bitkilerinin su ihtiyacı mutlaka sulama ile karşılanmalıdır. Nitekim Hamur ilçesinde bostan, lahana, ayçiçeği, patates, soğan, yonca ve korunga gibi bitkiler sulu şartlarda en iyi şekilde yetişmekle birlikte, sulama suyunun yetersizliği bu ürünlerin büyük ölçüde üretimini zorlaştırmaktadır. Nitekim ilçe toplam arazisinin %20, 4'ü (183000 da) nü oluşturan tarım arazilerinin, sulama amaçlı herhangi bir tesisin bulunmaması nedeniyle (14 ova köyünde) sadece 21300 dekarlık kısmında sulamalı tarım yapılmaktadır.

I.3.Toprak Özellikler

Yerkabuğunun çok ince bir kısmını oluşturan toprakların oluşmasında, çevre faktörlerinin ve toprağın kendi bünyesinde ki fiziksel, kimyasal ve biyolojik olayların etkisi vardır(Mater,1995;85-200).Hamur ilçesinde de belirtilen bu koşullar altında farklı özelliklere sahip ana toprak gruplarına rastlamak mümkündür. Sahadaki alüvyal topraklar, Murat Nehri ve kollarının taşıdığı materyallerin, yatak eğiminin azaldığı kesimlerde biriktirilmesi ile oluşmuş düzlükler üzerinde gelişmiştir. Yöredeki kollüvyal topraklar, Murat Nehri'ne katılan tali akarsuların, taşıdıkları iri unsurları, ana akarsuya katıldıkları yerde biriktirmeleri ve küçük çöküntü havzalarının kenarlarında, eğimli yamaçlarda, akarsular ve sellerle taşınan malzemelerin, eğimin azaldığı kesimlerde biriktirilmesi ile oluşmuş kollüvyal depolar üzerinde gelişmişlerdir. Böylece bir yandan, Murat Nehri'nin yukarı havzasında, tali akarsuların ana akarsuya katıldığı yerlerde oluşan birikinti konileri üzerinde kollüvyal topraklar gelişirken, diğer yandan çöküntü tabanlarını dolduran alüvyal depoların kenar kısımlarında geniş tabanlı kollüvyal topraklar oluşmuş ve tarımsal faaliyetlere uygun verimli ovaların genişlemesini mümkün kılmıştır.

Çalışma sahasında zonal topraklardan özellikle kestanerengi topraklar gelişmiştir. Doğu Anadolu'nun bu kesiminde yağış ve sıcaklık şartlarına bağlı olarak oluşmuş olan bu topraklar iyi gelişmiş profil özelliğine sahip olup, toprağı oluşturan faktörlerden iklim ve vejetasyon özelliklerine bağlı olarak meydana gelmiştir. Kestenerengi toprakların yaygın olduğu hafif eğimli havza kenarı ve yüksek dağların düz kesimlerinde sıcaklığın azalmasıyla birlikte yağış miktarında meydana gelen artış nedeniyle kırmızı kestanerengi topraklara geçilir.

Kestanerengi toprakların yaygın olduğu yerlerde yağış 230-500 mm. arasında olup, vejetasyon tipi steptir (Ergene, 1997;96).

Hamur ilçesinde yayılış gösteren kireçsiz kahverengi topraklar, genellikle bazalt gibi volkanik kayalar ile kuvarsit-kuvars şistler gibi metamorfik kayaların ayrışmasıyla oluşmuşlardır. Kireçsiz kahverengi topraklar asit reaksiyonu gösteren ana madde üzerinde olduğu kadar, kireçtaşı üzerinde de oluşabilir. Doğal bitki örtüsü ot ve ot-çalı karışımı olup, doğal drenajları iyidir(Ağrı İli TKER 1975;15).

I.4. Bitki Örtüsü

Hamur ilçesi ve çevresi, bitki örtüsü bakımından İrano - Turaniyen step bölgesi içinde bulunmaktadır. Morfolojik özelliklerin etkisi, iklimde olduğu gibi bitki örtüsünde de kendini hissettirir. Yüksek dağlık alanlarla çevrili düz ve düze yakın ovalarda yağış azlığı sebebiyle doğal stepler yayılış gösterirken, yüksek kesimlerde ise dağ-çayır vejetasyonu belirmiştir. Hamur ilçesinin güneyini kuşatan dağların yüksek kesimlerinde (1900-2000 m.) ise yer yer sub-alpin ve alpin çayırlar katı yer almaktadır.

Altı aydan daha fazla bir nemli devrenin yaşandığı depresyon sahasında bitki örtüsünün dağılım ve özellikleri, iklim koşullarının yanında, edafik koşullar ve antropojen faktörlerin de etkisi altındadır. Jeolojik formasyonlarla bitki örtüsü arasında yükseklikte dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, alçak sahalarda doğal step, Neojen tortulların teşkil ettiği aşınım yüzeyleri ve tepelik alanlarda antropojen step, fliş, ofiyolit, serpantin ve andezitlerden meydana gelen sahalarda ise genellikle yüksek olduğu için yüksek-dağ vejetasyonu görülmektedir.

I.5. Arazi Kullanımı

Hamur ilçesindeki tarımsal faaliyetlerin karakteri, büyük ölçüde doğal çevre özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Başta yeryüzü şekilleri, iklim ve su kaynakları olmak üzere tarıma imkân veren faktörler, aynı zamanda tarımın esas niteliğini hazırlayan ve onun ana karakterini belirleyen temel nedenler olarak görülür. Bu nedenle Hamur ilçesinin kuzey kesimlerinin de içinde yer aldığı, Ağrı ovasının güneyinde bulunan köy yerleşmelerinde tarımsal faaliyetler önem kazanmaktadır. Kısmen sulu tarımın yapıldığı bu alanlarda sebze, yem bitkileri ve tahıl tarımı yapılmaktadır. Depresyon tabanından güneye

doğru engebenin arttığı kesimlerde sulama imkanlarının da azalması nedeniyle buğday ve arpa ekim alanları daralmaktadır. Sebze tarımı ise sulanabilen yerlerde geçime yönelik sınırlı ölçüde yapılmaktadır. Daha yüksek kesimlerde buğday ve arpanın yerini geniş çayırlar almaktadır. Yükseltinin 2000 metreye yaklaştığı kesimlerde ise otlak ve mera alanları geniş alan kaplamaktadır.

Ortalama yükseltisi 2000 m. civarında olan Hamur ilçesi, yükselti ve elverişli iklimik şartlar nedeniyle, geniş bir otlak sahası durumundadır. Çayır ve mera arazileri, genellikle 1800 m. yükseltinin üzerinde yer aldığından, yükseltinin artmasına bağlı olarak iklim şartlarının ekip-biçme faaliyetlerini büyük ölçüde sınırlandırdığı görülür. Genellikle aşınım yüzeylerine karşılık gelen mera arazilerinde, oransal yükseltinin fazla olması nedeniyle, kültür bitkilerinin vejetasyon sürelerini kapsayacak elverişli iklimik şartlar oluşmaz (Arınç-1991;274). Dolayısıyla, bu potansiyele dayanan hayvancılık faaliyetleri, en önemli geçim kaynağını teşkil etmektedir.

Yükseltisi 1800-2000 m.den daha az olan kesimlerdeki otlak alanları, genellikle kışlık kuru ot elde etmek amacıyla kullanılırken, 2100-2600 m.ler arasında bulunan otlaklardan yaylacılık yoluyla yararlanılmaktadır. Kuşkusuz bu durum, her şeyden önce yörede görülen iklim şartlarının bir sonucudur (Kaya-2001:41-50). Çünkü dağlık yörede yükseltiye bağlı olarak sıcaklık da giderek azalmakta ve dağların 2000-2500 m.ler arasındaki bölümlerinden yılda ancak 3-4 ay yararlanmak mümkün olmaktadır. Buna karşılık yörenin alçak kesimleri ile 2000 m. arasında kalan alçak kuşakta sıcaklıklar Ekim ayı sonu ile Kasım ayı ortalarına kadar çok fazla düşmemekte ve buraları Kasım ayı sonlarına kadar otlak olarak kullanılabilir.

I.5. 1. Toprakların Yararlanma Bakımından Bölünüşü

Toprağın değişik sosyal ve ekonomik amaçlarla kullanılması ve değerlendirilmesi faaliyeti olarak tanımlanan, topraktan yararlanma faaliyeti (Doğanay,1994;62), Hamur ilçesinde de dikkat çekici bazı özellikler göstermektedir. Gerçekten, Hamur ilçesindeki tarım faaliyetlerinin büyük ölçüde topoğrafya şartlarının elverişli olduğu kesimlerde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Nitekim ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetlerinin genellikle vadi tabanı düzlükleri ve ova yüzeylerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam 89800 ha. (898 km²) olan ilçe

FARUK KAYA

yüzölçümünün 68500 hektarı (% 67,3'ü) çayır ve mera alanlarından, 8000 hektarı (8,9'u) yayla alanlarından, 18300 hektarı (% 20,4'ü) tarım arazilerden, geri kalan 3000 hektarı da (% 3,3'ü) tarım dışı arazilerden oluşur (Tablo-1).

Tablo: 1. Hamur İlçesinde Arazilerin Yaralanma Bakımından Bölünüşü (2005)

Yararlanma Şekli	Yüzölçümü (Ha.)	%'si
Tarım Arazisi	18300	20,4
Çayır ve Mera Alanları	68500	67,3
Yayla Alanları	8000	8,9
Tarım dışı ve yerleşim alanı	3000	3,3
Toplam	89800	100.0

Kaynak: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü A.P.K Daire Başkanlığı 1/ 25 000 Ölçekli Köy Sınırları Haritası, Köy Envanter Etüdü, (1981) ve Tarım İl Müdürlüğü 2005 Köy Genel Bilgi Anketi

İlçedeki tarım arazilerinin az bir alan kaplaması nedeniyle tarımsal faaliyetin tek başına temel geçim kaynağını oluşturduğu söylenemez. Genellikle nadasa ve kışlık ekime dayanan kuru tarım yöntemlerinin uygulanması, ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetlerinin geçim kaynakları içinde ikinci plânda kalmasına yol açmaktadır.

Ekip-biçme şeklinde tarım yapılan arazilerin küçük yüzölçümü olmasına karşılık, sahada çayır ve otlak arazilerinin, önemli bir arazi varlığına sahip olduğu gözlenir. Örneğin 2005 yılında ilçe yüzölçümünün % 76,2 gibi büyük bir bölümü çayır - otlak ve yayla arazilerinden oluşuyordu. Yüzölçümü 76500 ha.(765 km²) kadar olan çayır - mera ve yayla arazileri, Hamur ilçesinde hayvancılık faaliyetlerinin yoğunlaşmasının nedenleri arasındadır (Tablo-2).

Ekilebilir alanlar içerisinde en büyük pay % 65,7 ile tahıl tarımına ait olup, bunu % 32.5 ile yem bitkileri, % 1,3 ile sebze tarımı ve % 0.5 ile baklagiller takip etmektedir. İlçedeki ekili alanların % 98'den fazla bölümünün tahıl, yem bitkileri ve baklagiller tarımına ayrılmış olması; genel olarak dağlık-tepelik alanlardaki eğimli yamaçlarda yer alan tarım alanlarının veriminin düşük olması ve sulama imkânına sahip olmaması ile ilgilidir. Gerçekten de kuraklığın etkili olduğu yaz mevsiminde bu tür ürünlerden özellikle tahıl, baklagiller ve bir kısım yem bitkilerinin fazla su ihtiyacı bulunmayışı ve doğal çevre koşullarına uyum sağlayabilen türler olmaları fazlaca tercih edilmelerine neden olmuştur. Nitekim

toprak örtüsünün sığ ve verimsiz, topraktaki su miktarının yetersiz olduğu bu tarım alanlarının bir bölümü, bazı yıllar nadasa bırakılarak verim arttırılmaya çalışılmaktadır (Gözenç,1979;564).

Hamur ilçesi'nde yem bitkileri ekim alanlarının son zamanlarda giderek artış göstermesinde ise yem bitkileri üretimini teşvik etmek amacı ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından “Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar”ın yürürlüğe konulması etkili olmuştur. Bu teşvik sistemi, yem bitkileri üretimini olumlu etkilemiştir. Hamur ilçesinde sulama imkânları olmadığından dolayı Ağrı ilinde yoğun olarak yapılan şekerpancarı tarımı ise yapılamamaktadır.

Yararlanma Şekli	Yüzölçümü (Dekar)	%'si
Tahıl Tarımı	120 500	65,7
Yem Bitkileri Tarımı	59 500	32,5
Sebze Tarımı	2 195	1,3
Baklagiller	950	0,5
Toplam	83 000	100

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü 2005 Köy Genel Bilgi Anketi

1.5. 2. Tahıl Tarımı

Hamur ilçesinde en çok ekimi yapılan ürün grubunu, tahıllar oluşturmaktadır. Bu durum, tahıl ekimine ayrılan arazinin yüzölçümü ve tarla tarımı arazisine oranından da kolayca anlaşılmaktadır (Tablo-3). Gerçektende, 2005 yılında bölge tahıl tarımı için değerlendirilen arazinin (nadasa bırakılan arazide dahil), işlenen genel arazi tutarı içinde % 65,7 civarında bir paya sahip olduğu dikkati çekmektedir. Tahıl tarımının bu kadar geniş bir ekiliş alanı bulunmasının en önemli nedenini coğrafi, özelliklede iklimik faktörler oluşturmaktadır. Nitekim, arazi ve toprak yapısı elverişli olmasına rağmen, bitkilerin suya en fazla ihtiyaç duydukları dönemde, yeteri miktarda yağış düşmemektedir.

İnceleme alanında sulama tesislerinin de belli bir düzeye getirilmemesi, tahıl tarımını ve eğim şartları da nadas uygulamasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca tarım ürünleri arasında, en az emekle en kolay tarımı yapılan ürünlerin tahıllar olması ve bu tarım faaliyetinde makinenin, diğer tarım ürünlerine göre entansif bir şekilde

kullanılabilmesi gibi teşvik edici faktörlerde tahıl tarımını teşvik etmektedir(Doğanay,1986;145).

Ürün Türü	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim(ton)
Arpa	70 000	12 750
Buğday	50 000	7 800
Çavdar	500	90
Toplam	120 500	20 640

Kaynak:Tarım İl Müdürlüğü 2005 Köy Genel Bilgi Anketi

Çalışma alanında, en fazla ekimi yapılan tahıl arpadır. Sahada arpa tarımına ayrılmış olan ekim alanı 2005 yılında yaklaşık 70 000 da. kadardı. Toplam tahıl alanının % 58' ini kaplayan arpa, verim bakımından buğdaydan biraz daha düşüktür. İklim ve toprak istekleri bakımından buğdaya benzemekle birlikte, buğdaya oranla yetiştirme sahası yükseltisi olarak, biraz daha yüksek kesimlere çıkması (yaklaşık 2200 m.), yetiştirme devresinin kısalığı ve hayvancılıkta kullanılan besin değeri yüksek en önemli hayvan yemi olması, arpa tarımına ayrılan sahaların genişlemesine neden olmuştur. Buğdaydan daha yükseklerde yetiştirilmesi nedeniyle, dağlık yörede bulunan yerleşmelerde buğday tarımından daha çok arpa tarımı önem kazanmıştır.

Hamur ilçesindeki dağlık kesimlerde arpa üretiminin hakim tarımsal ekonomik faaliyet olmasında, sıcaklık şartlarının daha çok bu ürünün yetiştirilmesine elverişli olması yanında, söz konusu yörede hayvancılığın, başlıca geçim kaynağı olması da önemli bir rol oynamıştır denilebilir. Aynı şekilde arpa tarımının hayvancılığın gelişmiş olduğu ova ve etek köylerinde de yaygın olarak üretildiği dikkati çekmektedir.

İlçede tahıl ekiliş alanlarının 2005 yılı itibariyle % 41.4'ü (yaklaşık 50 000 da.) buğday tarımına ayrılmıştır. Ekip biçmeye uygun tarım alanlarının yükselti ve eğim nedeniyle sınırlandığı güney ve doğudaki dağlık alanlar dışında, iklim koşullarına en iyi uyum sağlayan buğday, Hamur depresyonunun her yerinde yetiştirilmektedir. Buğday tarımının çoğunlukla kıraç arazilerde ve kuru tarım yöntemleriyle

yapıldığı dikkati çekmektedir. Çünkü, ovada sulanabilen arazilerin büyük bir bölümü yem bitkileri ve sebze tarımına ayrılmıştır.

Türkiye de geniş bir ekiliş alanı olan arpa ve buğday, Hamur ilçesinde ekonomik amaçla üretilmemektedir. Genelde çiftçinin kendi ihtiyaçlarını gidermek için ekilir. Bu nedenle ilçede arpa ve buğdayın ekonomik olarak değerlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik yapılanma ve tesis yok denilecek kadar azdır. Sadece un değirmenleri bulunmaktadır. Bu değirmenlerde halkın kendi ihtiyacını karşıladığı ekonomik olmayan, buğdayı kabuğundan ayırıp un haline getirmek için kurulmuştur. Arpa ve buğdaydan sonra az da olsa çavdar ekimi yapılmaktadır.

I.5. 3. Yem Bitkileri Tarımı

İlçede, hayvancılığın iktisadi bakımdan önemli olması nedeniyle, yem bitkilerine duyulan ihtiyaç oldukça fazladır. Çünkü, sayısal olarak büyük rakamlara ulaşan hayvan varlığının uzun kış süresince ahırlarda beslenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Ekili-dikili alanların % 32,5'nin yem bitkileri tarımına ayrıldığı yörede, 2006 yılında 22 000 ton kuru ot üretilmiştir. Ancak sahadaki doğal çayır alanlarından elde edilen kuru ot da bu rakama dahil edilirse, yörede on binlerce ton kuru ot üretiminin yapıldığı görülür.

Hamur ilçesinde, 2006 yılı itibariyle yem bitkileri tarımına ayrılan alan, 59500 da. kadardı. Toplam tarım arazisinin % 32,5'ni oluşturan bu tarımsal üretim sektörünün; % 67,2'si fiğ (40 000 da),%25,2'si yonca (15 000 da.) ve % 7,6'sıda (4500 da.) korunga tarımına ayrılmıştır (Tablo-4).

Ürünün Türü	Ekiliş (Da)	%'si	Kuru Ot Üretimi (Ton)
Fiğ	40 000	67,2	10 000
Yonca	15000	25,2	10 000
Korunga	4500	7,6	2000
Toplam	59500	100.0	22000

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü 2005 Köy Genel Bilgi Anketi

Bilindiği gibi Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yem bitkileri ekiliş alanlarının geliştirilmesi çalışmaları kapsamında 2000/467 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile “Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar” yürürlüğe konulmuştur. Bu kararda gerekçe olarak,

FARUK KAYA

yem bitkileri ekilişlerinin arttırılarak kaliteli kaba yem açığının giderilmesi ve yıl boyu yeşil yem temin için silaj yapımının teşvik edilmesi gösterilmiştir. Bu karara göre, çok yıllık yem bitkileri üretiminde, ekim yılı yatırım giderlerinin % 35'i(nakliye, gübre, ilaç hariç), işletme için ihtiyaç duyulan alet ve ekipmanın % 30'u teşvik olarak ödenmektedir. Tek yıllık yem bitkilerinin üretiminde ise üretim maliyetinin % 20'si (nakliye, gübre, ilaç hariç) işletme için ihtiyaç duyulan alet ve ekipmanın % 20'si doğrudan üreticiye teşvik olarak ödenmektedir. Kararın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye genelinde olduğu gibi Hamur ilçesi'nde de teşvik alan çiftçi sayısı ve yem bitkileri ekim alanı hızla artmıştır. Kararın alındığı 2000 yılından önce Hamur ilçesi tarım arazilerinin yaklaşık olarak % 2,6'sında (4700 da) yem bitkileri tarımı yapılırken, kararın uygulanmaya konulduğu 2000 tarihinden sonra yem bitkileri ekim alanları sürekli olarak artış göstermiş ve günümüzde (2006 yılında)bu oran % 32,5' e (59500 da) kadar yükselmiştir.

I.5. 4. Sebze Tarımı

Hamur ilçesinde sebze tarımı ekonomik açıdan çok büyük bir öneme sahip olmamasına rağmen, yöre halkının ihtiyacının bir kısmını karşılaması açısından önemli sayılabilir. Özellikle inceleme sahasının kuzey kesiminde iklim ve toprak şartlarının elverişli olduğu depresyon tabanlarında sulamanın da yeterli olması, çeşitli sebze türlerinin yetiştirilmesine imkân vermektedir (tablo-5).

Tablo: 5. Hamur İlçesi'nde Sebze Tarımı ve Üretim Durumu (2006)

Sebze Çeşidi	Ekiliş (Da.)	Üretim (Ton)
Lahana	540	1250
Patates	600	720
Salatalık	240	500
Soğan	330	184
Fasulye	150	105
Karpuz	50	125
Kavun	65	195
Kabak	60	120
Domates	60	120
Turp	100	70
TOPLAM	2195	3389

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü 2006 Köy Genel Bilgi Anketi

Çalışma alanındaki tarım alanlarının % 1,3 'ü sebze tarımına ayrılmıştır. Daha çok depresyon ve vadi tabanlarında, sulanabilen tarım alanlarında gerçekleştirilen sebze tarımı, bazı köylerde ticari amaçlı yapılmasına rağmen, ilçe genelinde sulamanın yetersiz olması nedeniyle, fazla genişleme imkânı bulamamıştır. Hamur ilçesinde, özellikle sulama imkânlarının olduğu verimli alüvyal topraklar üzerinde ticari amaçlı sebze tarımı yayılış göstermektedir. Ova tabanında soğan, patates, kavun, karpuz, domates, lahana, salatalık ve fasulye gibi çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir.

İnceleme alanında mevcut olan 183000 da. dolayındaki tarım arazisinin 2006 yılı itibariyle 2195 da.'ı sebze tarım alanı olarak kullanılmaktaydı. Sebzeler içinde en çok tarımı yapılanlar, salatalık, (220 da.) karpuz, (50 da.) kavun, (50 da.) gibi meyvesi yenen sebzeler ile patates.(600 da.) lahana, (540 da.) soğan, (230 da.) ve fasulye (150 da.) gibi yumrusu ve yaprağı yenen sebzelerdir. Üretilen sebzelerin bir bölümü ailelerin kendi tüketimine ayrılmakla birlikte, önemli bir kısmı pazara sunulmaktadır.

İlçede en fazla üretilen sebze cinsinin *lahana* olduğu görülür. Lahana tarımı daha çok Yoğunhisar köyünde yapılmaktadır. Yaklaşık 540 da. kadar olan lahana ekiliş alanlarından 2006 yılında alınan ürün 1250 ton kadardı. Lahana tarımı genellikle ticari amaçla yapılmaktadır. Ülkemizin daha çok sıcak bölgelerinde önem kazanan bostan yani kavun, karpuz ve salata üretimi Hamur ilçesinde de yapılmaktadır. Hamur ilçesi ova köylerinde ve sulama imkânı olan depresyon tabanlarında yapılan bostan tarımı geçime dayalı yapılmakla birlikte, ihtiyaç fazlası ürünler Ağrı şehrindeki halk pazarında satılmaktadır.

I.5.5. Hayvancılık

Doğu Anadolu'da ve bilhassa bölgenin belirli bazı sahalarında insan tarla ziraatından ziyade hayvancılığa bağlıdır. Gerçekten bu bölgede geniş ve boş arazi, çayır ve meraların bolluğu, tarım için uygun olmayan bir iklim ve nihayet nüfusun tenhaliği hayvan bakımını teşvik eder(Erinç,1953;42). Hamur ilçesinde de yaşayan nüfusun büyük bir kısmı hayvancılıkla uğraşmaktadır. Büyük bir bölümü yüksek dağlık ve tepelik alanlardan oluşan sahada, eğim, litolojik yapı ve toprak özellikleri bakımından ekip-biçme faaliyetlerine uygun olmayan ve otlak olarak kullanılabilen geniş çayır ve mera alanları hayvancılık potansiyelini

önemli ölçüde arttırmıştır. Nitekim, yöredeki arazi varlığının 68500 hektarı (%67,3'ü) çayır ve mera alanlarından, 8000 hektarı'nın ise (% 8,9'u) yayla alanlarından oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, geçim faaliyeti olarak hayvancılığın önemi daha iyi anlaşılır.

Büyük miktarda hayvan beslenmesinin en önemli nedeni, iklim koşulları ve topoğrafik yapının hayvancılık faaliyetlerine uygun olmasıdır. Ortalama yükseltisi 2000 m. dolayında olan sahada, en fazla yağış ilkbahar mevsiminde düşmektedir. Bu nedenle ilkbahar başlarından itibaren 2200 m.nin üzerindeki alanlarda çok gür bir otsu vejetasyon gelişmektedir. Yöre insanı yaz ortalarına kadar ova tabanından başlayarak, yayla alanlarına doğru on binlerce ton ot elde etmekte ve bu ekonomik aktiviteye bağlı olarak, hayvan beslemek önemli ölçüde kolaylaşmaktadır.

Hayvancılık faaliyetleri inceleme alanındaki ailelerin temel geçim kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetlerinin sınırlı olduğu yüksek kesimlerde hayvancılık faaliyetleri daha da önem kazanmıştır. Nitekim, 2006 yılında toplam 46 köy yerleşmesinin % 86,9'unu oluşturan 40 köyün birinci derecede temel geçim faaliyetini hayvancılık oluşturmaktaydı.

Ekip-biçmeye uygun alanların genişlediği ova ve vadi tabanları ile çevredeki az eğimli tepelik alanlardaki köylerde, temel ekonomik faaliyet tarım olmakla birlikte, kapalı ekonomik yapıda aileler kendi süt ve süt mamulleri ile et ihtiyaçlarını karşılamak üzere birkaç baş sığır veya koyun beslemeyi bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Ayrıca ekip-biçme şeklindeki faaliyetleri sürdürmekle birlikte çevredeki ekip-biçmeye uygun olmayan meralarda hayvan yetiştiriciliği yapan ve temel geçim faaliyeti hayvancılığa dayanan ailelerde sıkça rastlanılmaktadır. Diğer yandan tarım faaliyetlerinin ekstansif metotlarla sürdürülmesi yani ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetlerinde nadaslı kuru tarım yöntemlerinin uygulanması, hayvancılığı en önemli ekonomik faaliyet durumuna getirmiştir. Dolayısıyla, ülkemizin çoğu yöresinde olduğu gibi Hamur ilçesinde de hayvancılık, tarımsal faaliyetlerin en önemli destekleyicisi ve vazgeçilmez bir unsuru durumundadır (Tandoğan, 1979;114).

Hamur ilçesinde 2006 yılında 146 400 koyun, 27 237 baş sığır, 5870 baş kıl keçisi, 220 baş manda, 594 baş yük ve çeki hayvanı

HAMUR İLÇESİ'NİN TARIM VE HAYVANCILIK YAPISI İLE PLANLAMASINA DAİR ÖNERİLER

beslenmekteydi. Yörede büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı varlığı 180 321 başı bulmakta olup, bu hayvan varlığının 152 270 (84,4'ü)'i küçükbaş, 27 457 (% 15,2)'si büyükbaş ve ancak 594 kadarı (% 0.4) yük ve çeki hayvanlarından oluşmaktaydı.

Tablo: 6. Hamur İlçesinde Hayvan Varlığının Türlere Göre Dağılımı (2006)

Hayvan Türü	Sayısı	%'si	Kendi Grubu İçerisindeki %'si
1-Küçükbaş Hayvanlar	152270	84,4	100.0
Koyun	146400		96.1
Keçi	5870		3,9.
2-Büyükbaş Hayvanlar	27457	15,2	100.0
Sığır	27237		99.2
Manda	220		0.8
3-Yük ve Çeki Hayvanları	594	0.4	100.0
At	305		51,4
Eşek	289		48,6
Toplam	180 321	100.0	100.0

Kaynak: Ağrı İl Tarım Müdürlüğü 2006 Köy Genel Bilgi Anketi ve Yerinde Yapılan Tespitlerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Yöre hayvancılığında, yerleşme ölçüsünde değişmekle beraber, hakim hayvan türlerinin küçükbaş hayvanlar, özellikle koyunlardan oluştuğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'de illere göre koyun (yerli) yetiştiriciliğinde, Ağrı ili (1571971 baş koyunla) ikinci sırada gelmektedir(Gündoğdu- 2006;328). Ekonomik açıdan düşünülecek olursa, hayvancılığın gelişmesinde büyükbaş hayvancılığın çok önemli rol oynadığı söylenebilir. Ancak gerek mali güçlerinin yetersizliği, gerek teknik metot ve bilgilerden yoksun oluşu ile diğer faktörler (coğrafi faktörler, barınaklar vs.) yetiştiricileri büyükbaş hayvan yerine koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanları yetiştirme yoluna sevk etmektedir (Fotoğraf-3-4).

Hamur ilçesinde hayvancılığın daha çok küçükbaş hayvancılık niteliğinde oluşunun diğer bir nedeni de, arazinin fazla engebeli oluşu sebebiyle küçükbaş hayvanların yüksek yerdeki meralardan daha kolay yararlanmalarıdır. Nitekim, Cillov da Doğu Anadolu Bölgesi doğal şartlarının, at, sığır, manda ve deve gibi büyükbaş hayvanlardan ziyade

keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvan beslemeye daha elverişli olduğunu belirtmektedir (Cillov,1970; 212).

Fotoğraf 3-4: Hamur ilçesinde yapılan hayvancılık faaliyetlerinden bir görünüm.

İlçede yaylacılık faaliyetlerinin yaygın olması da, hayvancılığın gelişmesini teşvik eden diğer bir faktördür. Çünkü gerek mezraa ve komlarda, gerekse yaylacılık faaliyet sahalarında yer alan geniş otlak alanlarından, hem hayvan otlatmak ve hem de kışlık kuru ot üretmek amacıyla yararlanılmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Hamur İlçesi çayır ve mera arazisi bakımından oldukça yüksek bir potansiyele sahiptir. Nitekim Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde oransal yönden çayır ve meraların en çok yer tuttuğu il Ağrı olup, toplam arazinin % 69,0'unu oluşturmaktadır (Kağızmanoğlu, 1978;50-51). Bu da ilçenin yoğun bir hayvancılık bölgesi durumuna gelmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, bölge hayvancılığı genelde mera hayvancılığı şeklinde sürdürüldüğünden verim düşüktür. Çünkü mera kapasitesini tahdit edici mevzuatlar uygulanmadığından isteyen istediği kadar hayvanı meraya salıvermektedir. Belirli bir suni seleksiyon da yapılmadığından daha ziyade doğal çevreye uyum gösteren hayvanlar yetiştirilmekte ve böylece yörede verimi düşük, fakat kötü şartlara dayanıklı bir hayvan popülasyonu artmaktadır.

II. TARIM VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİNİN BEŞERİ OLAYLARLA İLİŞKİLERİ

Günümüzde belirli doğal ortamlarda ancak belirli ürünlerin başarılı bir şekilde yetiştirilebileceği ya da bazı hayvan türlerinin gelişebileceği alanların, ülke veya bölgelere göre farklılıklar gösterdiği

anlaşılmıştır. Bu fiziksel sınırlar içindeki üretimin ölçeği, yoğunluğu ve uzantısı çeşitli beşeri ve ekonomik, hatta politik etkenler tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle aynı doğal şartlara sahip farklı yerlerde farklı ürünler yetiştirilebilmektedir. Doğal ortam üzerindeki tarımsal faaliyetler, ülkelerin veya insanların gelenek-göreneklerine, ülkenin ekonomik veya siyasi politikalarına göre şekillenmektedir. Bu da tarımsal planlamanın ve yapılabilecek yönlendirmelerin birçok olayı olumlu veya olumsuz etkileyebileceğinin bir göstergesidir (Karakuyu, Özçağlar, 2005;12).

Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini etkileyen beşeri koşullar; nüfus, özellikle tarımsal nüfus, kültür ve teknolojik durum, yatırım imkanları, pazar ve pazarlama, tarım topraklarının (mülkiyet, büyüklük, parçalı oluş vb.) durumu ile devlet – tarım ilişkilerinden oluşmaktadır.

II.1. Nüfus Artışı

Çalışma sahasının şimdiki yerleşme durumu, oldukça gerilere giden bir gelişimin sonucunu yansıtır. Coğrafi konumu ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların buradan geçmesi, bölgenin tarihini yüzyıllar öncesine götürür. Hamur'un tarihi, bir parçası olduğu Anadolu'nun tarihi kadar eskidir. Orta Asya'dan ve İran'dan gelen kalabalık kitlelerin batıya geçmesini kolaylaştıran yollardan en önemlisinin burada bulunması, Ağrı ve çevresinin her devirde tarihi – stratejik bir konuma sahip olmasına neden olmuştur. Önceleri Ağrı merkez ilçeye bağlı bir Bucak merkezi iken 1958 yılında ilçe haline getirilen Hamur'un sayım yıllarına göre nüfusu incelendiğinde; nüfustaki artışın düzenli olmadığı, yıldan yıla büyük farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo: 7. Sayım Dönemlerine Göre Hamur İlçe Nüfusu (1960-2000)

Sayım Yılları	Nüfus	Artış Hızı(%)
1960	13700	-
1965	16183	3,6
1970	16874	0,9
1975	19359	2,9
1980	19821	0,5
1985	22513	2,7
1990	22344	-0,2
2000	22052	-0,3

Kaynak: DİE 2000, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Ağrı.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, geçim kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle göçlerle nüfus kaybeden ilçe nüfusunun artışı çok düşüktür. Doğal nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen göçlerle sürekli nüfus kaybeden Hamur ilçesindeki nüfus artış hızı Ağrı ili genel ortalamasının çok altında kalmıştır. Nitekim 1990-2000 döneminde Ağrı ili genelinde % 1,9 olan nüfus artış hızı, Hamur ilçesinde % -0,3 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle genç nüfustaki hızlı azalma kırsal kesimde yaşanmayı beraberinde getirmektedir. Göç veren nüfus arasında sermaye birikimine sahip insanların da bulunması ilçedeki iktisadi faaliyet ve dolayısıyla tarım ve hayvancılık sektörü için önemli bir problemdir.

II.2. Sermaye Yetersizliği:

Tarım ve hayvancılıkta yeni teknolojilerin geliştirilmesi, yatırımların yapılması ve üretimin geliştirilmesi için daha teknik daha entansif ve rasyonel çalışma gerekmektedir. Bunun sağlanması için işletmeler gerekli girdileri sağlamada yeterli ve dengeli sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Hamur ilçesinde çiftçilerin büyük bir kısmının problemi olan sermaye yetersizliği bitkisel ve hayvansal üretimi olumsuz etkilemektedir. Özellikle sermaye yetersizliği üretimde girdilerin yetersiz kullanımına neden olmaktadır. Bu nedenle çiftçi, devlet ya da gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bankalar veya şirketler vasıtasıyla kredi ile desteklenmelidir. Tarımsal kredilere bölgede üretim yapan bütün üreticilerin ulaşmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalı, amacına uygun kullanılması sağlanmalıdır.

Sermaye yetersizliği nedeniyle tarımdaki verimliliği düşüren etkenlerden biri de hiç kuşkusuz ki, bilinçsiz ve yetersiz gübre kullanımınıdır. Toprak analizleri yapılmadan ve yetiştirilecek ürünün gelişme devrelerine göre ihtiyaç duyduğu besin mineralleri tespit edilmeden bilinçsizce tarlaların gübrenmesi, verimliliğin artmasını engellemektedir. Aynı şekilde, genellikle geçim tipi olarak yapılan tarımsal faaliyetlerde, gelir seviyesi düşük çiftçi ailelerinin büyük bölümünde, yapay gübre teminindeki güçlük ve buna bağlı olarak yetersiz gübreleme de çalışma alanı genelinde verimliliğinin eşit olarak yükselmesini kısıtlamıştır.

Hamur ilçesinde tarımsal üretimin düşük gerçekleşmesinde etkili olan bir diğer faktör de, kaliteli tohum seçimi ve zararlılarla mücadeledeki yetersizliktir. Buğday ve arpa gibi ürünlerin bir bölümü

hiçbir seçime tabi tutulmadan ekonomik yetersizlikten dolayı tohumluk olarak ayrılmakta, il ve ilçe tarım müdürlükleri tarafından sağlanabilen tohumluklar, pahalı olduğu gerekçesiyle pek tercih edilmemektedir. Ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan bostanlıklar ve sebze tarlalarında, çok az ilaçlama yapılmaktadır. Buğday ve arpa gibi ürünlerin yetiştirildiği sahalarda ise zararlılarla mücadele oldukça yetersizdir. Bunda çiftçilerin yeterli bilince sahip olmaması yanında, sermaye yetersizliği ve teknik eleman yetersizliğinin de önemli ölçüde rol oynadığını söylemek mümkündür.

II.3. Pazar

İnceleme alanında tarım ve hayvancılığın gelişmesini engelleyen önemli faktörlerden bir diğeri de pazarlamada ki yetersizliktir. Ülkenin en doğu ucunda yer alan Hamur ilçesinin, büyük tüketim merkezlerine (İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi) oldukça uzak olması ve çiftçi nüfusun gelir düzeyini yükseltecek şekilde organizasyonların oluşturulamaması, çiftçilerin daha çok uzun süre bozulmadan saklanabilen buğday ve arpa gibi ürünlerin tarımına yönelmesine neden olmuştur. Hayvan sayısı fazla olmasına rağmen fiyatların düşük olması ve hayvanların dış pazarlara kolaylıkla ulaştırılamaması nedeniyle elde edilen gelir çok düşük kalmakta, dolayısıyla gerek tarımda ve gerekse hayvancılıkta sermaye birikimi ve gelişme sağlanamamaktadır. Oysa yöre, doğal çevre şartları bakımından hayvancılık potansiyeli yüksek sahalardan biridir. Bu nedenle Hamur ilçesinde çiftçinin pazarlama gücünü arttırması, devlet politikalarında etkin rol oynayabilmesi ve kendilerine gerektiği kredi ve desteği sağlayabilmesi için mutlaka kooperatifleşmeye gitmesi gerekmektedir. Yörenin kalkındırılması ve çiftçi nüfusun gelir düzeyinin yükseltilmesi, tarımda sulama ve gübre kullanımının artırılması ile birlikte pazarlama organizasyonun sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hamur ilçesinde yaşayan nüfusun temel ekonomik faaliyetlerini hayvancılık ve ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Kırsal yerleşmelerde yoğunlaşan tarımsal faaliyetlerin şekli ve çeşitliliği üzerinde, doğal çevre şartlarının önemli etkileri gözlenmektedir.

Özellikle yörenin topoğrafik yapısı ile etkili olan iklim şartları ekip-dikme faaliyetlerini sınırlandırırken, tarımsal ürün çeşitliliğini azaltmıştır.

Hamur ilçesinde toprakların yararlanma bakımından bölünüşünde en büyük payı çayır ve mera arazileri oluşturmaktadır. Nitekim toplam arazi varlığı içerisinde % 76,2 gibi oldukça yüksek bir paya sahip çayır – mera ve yayla alanları, hayvancılığın saha genelinde yaygın olarak yapılmasını sağlamıştır. Tarım arazilerinin % 20,3 oranında olduğu araştırma sahasında gelir getirmeyen araziler ise % 3.3'lük bir paya sahiptir. Bu nedenle, tarım arazilerinin genel arazi varlığı içinde, büyük yer tutmadığı dikkati çekmektedir.

Çiftçiye en büyük gelir sağlayan tarımsal ürünleri buğday, arpa ve yem bitkileri oluşturur. Tarımda makineleşme, toprak bakımı ve ıslahı, zararlarla mücadele ve sulama gibi nispeten gelişmeye başlayan entansif yöntemlere rağmen, Hamur ilçesinde sürdürülen tarımsal faaliyetlerde ekstansif yöntemler hakimdir. Bu durum, tarımda verimliliği düşüren ve dolayısıyla yörenin kalkınmasını engelleyen en önemli faktörlerden biridir.

Tarımsal verimliliğin artmasında sulama öncelikli ve gereklidir. Hamur ilçesinde yıllık ortalama yağış 520 mm' civarında olmasına rağmen, yağışın önemli kısmı vejetasyon dönemi dışında düşmektedir. Söz konusu durum, çalışma alanındaki sulamanın önemini arttırmaktadır. Buna göre ilçede sulama yapılmaksızın yeterli verim alınması mümkün değildir. İlçede sulanan arazi, toplam arazi varlığının % 2,3 gibi çok küçük bir oranını teşkil etmektedir. Bu oranın yükseltilebilmesi için acilen sulama projelerinin yapılması ve uygulamaya konulması gerekmektedir.

Hamur ilçesindeki tarım alanlarından elde edilen toplam üretim miktarı oldukça düşüktür. Bunun sebepleri arasında; iklim, toprak yapısı, arazi kullanım kabiliyet sınıflarına dikkat edilmemesi ve sermaye yetersizliğinin yanı sıra; uygun toprak işleme tekniklerinin kullanılmaması, tarımsal mekanizasyon açısından traktör haricinde alet-makine kullanımının yetersiz olması ve uygun sertifikalı tohumluk kullanılmaması gibi nedenler yatmaktadır. Bu problemlerin sonucu olarak da üreticilerin elde ettiği gelir düşük olmaktadır.

İklim elemanları ve topografyanın ekip-dikme faaliyetlerini büyük ölçüde sınırlandırdığı yörede, hayvancılık faaliyetleri doğal çevre şartlarının bir sonucu olarak, ekonomik faaliyetler arasında çok önemli bir yere sahiptir. Ekip-biçme faaliyetleri ise daha çok hayvancılığı destekler niteliktedir. Bu nedenle köy yerleşmelerin tamamında hayvancılık ve tarım birlikte sürdürülen ve birbirini tamamlayan geçim faaliyetleridir. Saha genelinde çayır ve mera arazilerinin geniş yer kaplaması da (%76.2), hayvancılık faaliyetinin yaygın olarak yapılmasını sağlamıştır. Ekip biçme faaliyetlerinde olduğu gibi, hayvancılıkta genellikle ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak sürdürülmektedir. Yörede hayvancılık faaliyetleri büyük ölçüde meralara dayalı olarak sürdürülmektedir. Ancak hayvancılık faaliyetlerinin karşılaştığı sorunlar nedeniyle, hayvan rezervinde, sürekli bir azalış meydana gelmektedir.

Hayvansal ürünlerde üretimin arttırılabilmesi için öncelikle kaynakların doğru kullanımı ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla yüksek verimli ırklardaki hayvan sayısı arttırılmalı ve kaliteli hayvan yemi arzına önem verilmelidir. Bu koşullarda başta kaliteli kaba yem olmak üzere, çayır-mera verimliliğinde de artış olması gerekmektedir. Hayvansal üretimde verimi etkileyen faktörlerin başında yem ve besleme gelmektedir. Bu nedenle ilçedeki hayvancılığın geçim tipinden ticari hayvancılığa dönüşmesi ve hayvan başına alınan verimin arttırılabilmesi için; verimi yüksek hayvan ırkının beslenmesi (süt ve besiciliğe uygun ırkların kullanılması), bu hayvanların beslenmesinde kaliteli kaba yem üretimi (yonca, fiğ, korunga, silaj yapımı...vs.) kullanımının arttırılması ve hayvanların yaşam yerleri olan barınakların iyileştirilerek modern ahırların (sulama, yemleme, havlandırma vb. gibi) yapımı teşvik edilmelidir.

AB'ye uyum ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) Tarım Anlaşması kapsamında ortaya çıkan yeni ticaret anlayışı içerisinde, piyasa koşullarına uygun esnek yapıda kuruluş ve organizasyonların oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Tarımsal Üretici Birliklerinin oluşturulması ve geliştirilmesi kurumsal reform adımlarından biridir. Türkiye'de tarım sektöründe çok çeşitli örgütler bulunmaktadır. Sektör içerisinde önemli bir büyüklüğe sahip kooperatifler, ziraat odaları, dernekler belirli çalışmalarını yürütmektedirler. Ancak AB'deki çiftçi örgütleri gibi ürün grubu ve konu bazında *ihtisaslaşmış üretici örgütler*

FARUK KAYA

bulunmamaktadır. Üretici birlikleri; pazarlama, yayım, girdi temini, üretim planlaması, çiftçinin pazarlık gücünün artırılması ve fiyatın belirlenmesinde çiftçilerin söz sahibi olması gibi konularda katkı sağlayacaktır.

Hamur ilçesinde etkin örgütlenmiş bir tarımsal yapının mevcut olduğu söylenemez. En önemli tarımsal organizasyonlar kooperatiflerdir. Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayanan çalışma alanında tarımsal birliklerin olmayışı, örgütlenmedeki eksiklik, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin günün gereklerine göre yapılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Tarımsal üretimin pazar koşullarına uyumunun sağlanması, örgütlenmedeki gelişim ile mümkün olacaktır. Bu nedenle ürün bazında (gerek tarım ve gerekse hayvansal ürünlerde) çiftçi örgütlenmeleri teşvik edilmelidir. Üreticilerin bilgi ve beceri düzeylerini artırıcı seminer, kurs, demonstrasyon vb. çalışmaları düzenlenmeli, Kooperatif veya üretici birlikleri kurularak, yetiştiricilerin örgütlenmeleri sağlanmalı, çiftçiler arasında kurulacak sağlıklı örgütlenmeler ile ürünlerin üretiminden pazarlanmasına kadar ki tüm işlerin yapılmasında daha verimli olunacak ve bu suretle gerek çiftçi ve gerekse ilçe ekonomisine önemli katkılar sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Ardos, M., 1995, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi: Cilt 1. İstanbul.
- Arınç. K., 1991. Bitlis Çayı Havzasının Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Arınç, K., 2005, Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, II Cilt, İç Bölgeler, Erzurum.
- Atalay. İ., 1983. Muş Ovası Ve Çevresinin Jeomorfolojisi Ve Toprak Coğrafyası. Ege Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 24, İzmir.
- Cillov, H., 1970, Türkiye Ekonomisi İstanbul Üniv. Yay: No:1497, İktisat Fakültesi İstanbul.
- Doğanay, H., 1986, Türkiye İktisadi Coğrafyası 1. Tarım-Hayvancılık Ve Ormancılık. Atatürk Üniv. Fen - Ed. Fak. Coğrafya Böl. Ders Notları, Erzurum.

HAMUR İLÇESİ'NİN TARIM VE HAYVANCILIK YAPISI İLE PLANLAMASINA DAİR ÖNERİLER

- Doğanay, H., 1994, Türkiye Ekonomik Coğrafyası Atatürk, Üniv. Yay. No:767, Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yay. No:39, Erzurum.
- Ergene, A., 1997, Toprak Biliminin Esasları. Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Yay. No: 289 Erzurum.
- Erinç,S., 1953 Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Yay No;572. Edebiyat Fak. Coğrafya Enstitüsü. Yay, No;15, İstanbul.
- Gözenç, S., 1979, Bolu Depresyonu Ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma İstanbul Üniv. Yay. No: 2598.Coğrafya Enstitüsü Yay.No:108,İstanbul.
- Gündoğdu,E,2006, Eğitim Fakülteleri İçin Türkiye'nin Beşeri (Nüfus ve Yerleşme) ve Ekonomik Coğrafyası, Ankara.
- İzbirak, R., 1996. Türkiye I. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi: 196 ,İstanbul,
- Kağzımanoğlu, N., 1978, Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılığın Durumu Ve Gelişmesi Üzerinde Coğrafi Bir Araştırma Atatürk Üniv. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Karakuyu,M.,Özçağlar,A., 2005, Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı Ve Planlamasına Dair Öneriler. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma Ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı: 2, Ankara.
- Kaya, F., 2001, Ağrı Ovası Ve Çevresinin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Kılıç, M., 1985, Ağrı İli Genel Jeolojisi Ve Maden Envanteri. M.T.A. Genel Müdürlüğü Doğu Anadolu Bölge Müdürlüğü .Ankara.
- Mater,B., 1995,Toprak Oluşumu,Erozyon Ve Korunması. İstanbul Üniv. Yay. No: 3465, Deniz Bilimleri Ve Coğrafya Enst. s.6, S.85-200, İstanbul.
- Özçağlar, A., 1988, Kazova'nın Coğrafyası, Ankara Üniv. Sosyal Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi., Ankara,

FARUK KAYA

- Özey, R., 2002, Türkiye Coğrafyası Ve Jeopolitiği. İstanbul.
- Şahintürk, Ö., Şaroğlu, F., Çaptuğ, A., Temel, Ö., 1997, Ağrı Yöresinin Jeolojisi Ve Hidrokarbon Olanakları. Tpaö. Ankara.
- Tandoğan, A., 1979, Çayeli Ve Pazar İlçelerinin Ekonomik Yapısı, Ankara Üniv. D.T.C.F. Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı: 1 – 4 Ankara, S.114.
- Tuncel, M.,1994, İslam Ansiklopedisi Fırat Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 3, İstanbul.
- Yücel, T., 1987, Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 68, Seri: V11, Sayı: A. 5, Ankara, S.146.
- Ağrı İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu, 1975, T.C. Köy İşleri Bakanlığı, Toprak Su Genel Müdürlüğü, Raporlar Serisi, Ankara.